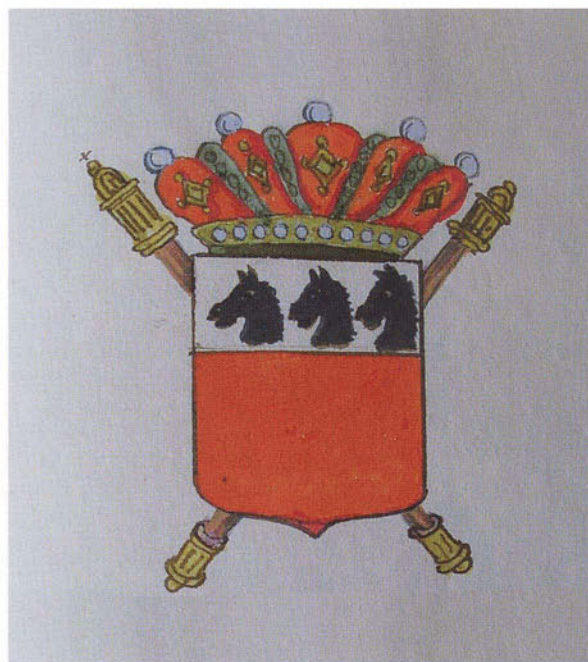

De kanselier en zijn penning

's-Hertogenbosch als symbool van rebellie?

Jan van Oudheusden

Een jaar geleden, in de laatste aflevering 'Bossche Bladen' van 2005, richtte Paul Huys Janssen de aandacht op de recente identificatie van Peeter Scheyfve en zijn vrouw Agnes de Gramme als schenkers op een paneel van Jeroen Bosch, 'de Aanbidding der Koningen' in het Prado. Daarbij kwam ook Jan Scheyfve ter sprake, kanselier van Brabant en bekendste telg uit de familie, tegelijk met een tweetal penningen, dat in 1575 in opdracht van deze Jan Scheyfve was geslagen.¹ In deze bijdrage komen eerst de ervaringen van Jan Scheyfve met de Bossche beroerten aan de orde en daarna kijken we nog eens nauwkeurig naar een van zijn twee penningen.

Het familiewapen van Jan Scheyfve, uit een Brabants wapenboek van omstreeks 1700. (UVT, Brabant Collectie, KHS D 39; foto: Jac. Biemans)

Wat Paul Huys Janssen namelijk onvermeld liet – begrijpelijk overigens, want het behoorde niet tot het onderwerp van zijn bijdrage – is de betrokkenheid van Jan Scheyfve bij een van de meest roerige perioden uit de Bossche geschiedenis, die naar het zich laat aanzien ook op een van de genoemde penningen tot uitdrukking komt. Ik stuitte daarop tijdens mijn onderzoek naar de geschiedenis van het huis 'De Loet' in de Peperstraat, waarover het komend voorjaar een uitgebreide publicatie zal verschijnen.

Reactie op beeldenstorm

In 1566 werd 's-Hertogenbosch twee maal getroffen door een beeldenstorm, een in augustus en een tweede, langduriger en intenser, in oktober.² De eerste was onderdeel van de verwoestende golf van iconoclastische razernij die vanuit Zuidwest-Vlaan-

deren over tal van steden in de Nederlanden sloeg. De tweede had een lokale oorsprong. Aanleiding was het gerucht dat twee regeringscommissarissen die eind september door landvoogdes Margaretha van Parma vanuit Brussel naar 's-Hertogenbosch waren gestuurd om er de rust te herstellen, te weten Nicolaes van der Stegen en Dierick Noppen, leden van de Raad van Brabant en beiden geboren Boschenaren, in feite de opdracht hadden om in de stad de inquisitie in te voeren. Als reactie daarop kwamen de calvinisten opnieuw in het geweer, nu in een doelbewuste poging het katholicisme in de stad met wortel en tak uit te roeien. Vanaf 10 oktober raasde vijf dagen en nachten lang een storm van vernieling en plundering door de talrijke kerken en kloosters van de stad. Priesters en monniken werden hardhandig de stad uitgejaagd, van sommige

LAET ONS VEL BIDDEN SONDER OPHELDEN

NOCH DAT ONS HEILDOM TE MEERMACH GEVEN

LAET ONS RAS KEREN EN WORDEN NIET MOE

WANT ALLE DEES CREMEKIE HOORT DEN DVYEL TOE

kloostergebouwen bleven niet meer dan ruïnes over. De landvoogdes, die enkele maanden tevoren nog met aarzeling en toegeeflijkheid had gereageerd op de gebeurtenissen in de Nederlanden, maar die inmiddels met een zekere vastberadenheid was begonnen aan het heroveren van het verloren terrein, wenste deze provocatie van de Bossche calvinisten niet over haar kant te laten gaan. Opnieuw stuurde zij een regeringscommissie naar de stad met de opdracht er orde op zaken te stellen. Het waren bepaald niet de minsten die zij daarvoor uitkoos, namelijk Jan Scheyfve, als kanselier van Brabant de eerste hoogwaardigheidsbekleider van het gewest en de baanderheer Jean de Mérode. Van hen begon Scheyfve in ieder geval met tegenzin aan zijn opdracht. De landvoogdes had hem drie dagen lang 'onder hete tranen' moeten smeken deze te aanvaarden. De kanselier zal wel vermoed hebben wat hem aan tegenstand te wachten stond en meteen bij aankomst in de stad werd hij daarin bevestigd, toen een bende geuzen hem en De Mérode ruim een half uur lang de doorgang belette. Het incident liet zien dat het gezag in Den Bosch op dat moment nog op straat lag en dat van het stadsbestuur blijkbaar nog altijd geen autoriteit uitging.

De commissarissen, en dan vooral de kanselier, toonden zich de gewiekste onderhandelaars die zij

Eigentijdse voorstelling van de beeldenstorm als een schoonmaakactie, dus vanuit het perspectief van de opstandelingen. De geuzen rechts op de voorgrond vegen met bezems de versieringen en attributen uit de katholieke kerk bij elkaar en op de achtergrond worden beelden met touwen van de kerk getrokken. Links bidden geestelijken tot de paus, gezeten op het zevenkoppige Beest uit de Openbaring van Johannes. De duivel neemt, beladen met kostbaarheden, al de vlucht met de tekst: 'T is al verloren ghebeden oft ghescheten, Ick heb de beste canse ghestreken'. Gravure, 1566 (Rijksmuseum, Amsterdam)

heetten te zijn. Ze wisten de schout – die net als de meeste schepenen tijdens de ongeregelde heden de benen had genomen – over te halen zijn taak weer op te pakken, zij het onder bescherming van een persoonlijke lijfwacht. Gebruikmakend van het feit dat de regering in Brussel dag aan dag aan kracht won, over een groeiende troepenmacht beschikte en de hoge adel aan haar zijde vond – met uitzondering dan van Oranje, Egmond, Hoorne, Hoogstraten en natuurlijk de onbezonnen Brederode, 'de Grote Geus' – slaagden zij erin de calvinistische heerschappij in de stad in de loop van enkele maanden stap voor stap terug te dringen. Eerst lukte het hun het Bossche consistorie (kerkenraad) onder Agylaeus te bewegen met slechts twee kerkgebou-

wen genoeg te nemen: de Sint-Jacob en de Sint-Annakapel. Een volgend resultaat was de vrije uitoefening van de katholieke eredienst, zodat er met Kerstmis in de Sint-Jan tenminste weer enkele plechtig gezongen – en drukbezochte – missen konden worden opgedragen. Eind januari 1567 stemde het consistorie ermee in dat de hervormde preken zoals voorheen nog slechts buiten de stad in het open veld plaatsvonden. Kort nadien zag het consistorie zich zelfs gedwongen de predikanten te ontslaan, waardoor het met de calvinistische eredienst in en om 's-Hertogenbosch was gedaan.

Antonie van Bombergen

Er waren binnen het consistorie echter ook personen die zich bij deze gang van zaken niet wensten neer te leggen. De lakenkoopman Gerard van Diepenbeeck en de ossenkoper Herman de Ruyter reisden daarom naar Antwerpen om bij het invloedrijke consistorie aldaar om raad te vragen en om hulp. Hun tocht was niet tevergeefs want toen De Ruyter op zondagavond 19 februari in Den Bosch terugkeerde, was hij in het gezelschap van ene Antonie van Bombergen, afkomstig uit een aanzienlijke Antwerpse familie die de zaak van de hervorming zeer was toegedaan. Van Bombergen, die bereisd was en daarbij enige diplomatieke ervaring had opgedaan, beschikte – zoals de Bosschenaren spoedig zouden ondervinden – over een indrukwekkende zelfverzekerdheid, om niet te zeggen een grenzeloze brutaliteit. Kort en goed kwam het er op neer dat Van Bombergen met veel gebluf en met grove intimidatie door de gewapende aanhangers van de nieuwe religie waarmee hij zich omringde, binnen enkele dagen het stadsbestuur had overdonderd en zo voor elkaar kreeg dat men hem belaste met het commando over vier vendels soldaten, zowat 800 man, die op stadskosten werden aangenomen maar aan hem persoonlijk de eed van trouw aflegden. Voor ieder van de vendels werd een vaandel vervaardigd, waarop de bijbelvaste Van Bombergen de tekst *Que Cesaris Cesari que Dei Deo* liet aanbrengen: *Geef aan de keizer wat de keizer toekomt en aan God wat God toekomt*.³ Maar wat nu precies aan wie toekwam, dat was aan Antonie van Bombergen om te bepalen. Er was nog geen week verstreken sinds zijn aankomst in de stad en hij had alle macht in handen. De Antwerpse sinjor was er de man niet naar om die macht ongebruikt te laten. In strijd met al zijn beloften stelde hij de kerken ter beschikking aan de hervormden en verbodde hij kortweg de uitoefening van de katholieke eredienst. Hij intimideerde niet alleen het stadsbestuur maar ook de beide regeringscommissarissen, die hij als verraders beschouwde

omdat ze op de hoogte zouden zijn geweest van plannen van de landvoogdes om de stad een garnizoen op te leggen. Met kenmerkende onbeschaamdheid legde hij de beide hoge heren huisarrest op in hun onderkomen aan de Peperstraat. Zowel voor als achter het huis werden wachten geplaatst. De brieven die Margaretha aan de commissarissen stuurde, werden zo mogelijk onderschept en door Van Bombergen gelezen en voorgelezen aan wie hij maar wilde. Straatvolk kreeg alle gelegenheid de heren en hun bedienden uit te schelden en te bedreigen en de wachten hadden er genoeg in om tijdens de maaltijd de eetkamer en 's avonds de slaapkamer van Scheijfve of van De Mérode binnen te lopen, zogenaamd om zich van hun aanwezigheid te vergewissen. Een enkele keer lukte het de heren om de wachten te vermurwen, zodat zij zich op de stadswal of op de kaatsbaan een ogenblik konden vertreden, maar zodra Van Bombergen ervan hoorde, greep hij de kans om de kanselier te vernederen door hem, zoals de getergde Scheijfve dat voelde, 'als een varken terug te drijven naar zijn kot'.⁴ Het duurde tot eind maart voor het stadsbestuur weer bij zinnen kwam, mede onder invloed van het feit dat een woedende landvoogdes, de gijzeling van haar commissarissen meer dan beu, de stad van al haar privileges vervallen had verklaard, waardoor alle Bosschenaren buiten de stadsmuren dreigden gegijzeld te worden en hun goederen in beslag genomen. Begin april, vanuit de optiek van Brussel natuurlijk weken te laat, eisten de schepenen de vrijlating van Scheijfve en De Mérode. Zo gebeurde, zijn bewakers dropen af, maar de soldaten die onder Van Bombergen gediend hadden, wilden de commissarissen niet uit de stad laten vertrekken, alvorens zij van hun eed aan hem ontslagen waren en ze de verzekering hadden dat deze hun nimmer ten laste zou worden gelegd. En alsof dat allemaal niet genoeg was, legden de aanhangers van de dictator de brutale eis neer dat aan Van Bombergen eervol ontslag werd verleend – had hij niet uitsluitend gehandeld tot eer van de koning en tot welzijn van de stad? –, dat al de door hem gemaakte kosten van logies en vertering werden vergoed en dat de stad hem daarenboven een geschenk zou aanbieden als dank voor 'bewezen diensten'. Na veel gekrakeel en dreigementen werd, zij het tandenknarsend, ook aan deze eis voldaan en op 11 april verliet Antonie van Bombergen *al weenende* de stad met een deel van zijn lijfwacht en met *twee wagenen vrouwen der geusen*.⁵ De poorten bleven vervolgens op zijn aandringen nog twee uur gesloten. Pas daarna konden de commissarissen van de landvoogdes, Jan Scheijfve en Jean de Mérode, vergezeld van enkele stadbe-

Portret van Jan Scheyfve op zijn zilveren gedenkpenning (In: Luc Smolderen, 'Jacques Jonghelinck, sculpteur, médailleur et graveur de sceaux (1530-1606)', Louvain-la-Neuve, 1996)

De zilveren gedenkpenning van Jan Scheyfve met rechtsboven het stadsgezicht (In: Luc Smolderen a.w.)

stuurders, de plaatsvervanger van de schout en een gewapend geleide, aan de maandenlang verbeide terugreis naar Brussel beginnen.

Penning

Dat deze bizarre en deels ook beschamende gebeurtenissen op alle betrokkenen grote indruk maakten, laat zich raden. En er is reden om te veronderstellen dat deze episode voor Jan Scheyfve mogelijk zelfs een metafoor vormde van zijn gehele bestuurlijke carrière. Dit zou tenminste afgeleid kunnen worden uit de zilveren gedenkpenning die hij acht jaar later, in 1575, liet slaan door de Antwerpse medailleur Jacques Jonghelinck en die thans als unicum berust in het penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.⁶ Deze penning, met een doorsnede van 61 mm, vertoont aan de ene zijde zijn portretbuste en aan de andere zijde een allegorische voorstelling. Het portret laat Scheyfve zien op 62-jarige leeftijd, blootshoofds, kalend en met een lange baard. Over zijn hemd met kanten kraag draagt hij een met bont afgezette mantel. De tekst aan deze zijde luidt:

IOHANNES SCHEYFVE: EQUES AVR: Z AMP: DIT: BRABANTIAE CANCELLARIUS. Interessant is de keerzijde van de penning. Daarop is hij knielend en in aanbidding afgebeeld voor een altaar, waarop een offer wordt gebracht en dat zich verheft op een hoge berg. Het altaar draagt het woord *RELIGIO*. Op de kraag van zijn mantel zijn de letters *PERICU* gegraveerd, voor *periculum*, ofwel beproeving, gevaar. Aan zijn voeten een hond, symbool van de trouw, zoals ook blijkt uit de letters *FID*, voor *fides*, trouw, op de halsband. Links van de berg liggen twee roedenbunds, symbool van eendracht met daaronder het woord *IUSTITIA* en erboven een rivierenlandschap, rechts zijn twee strijdende ruiters afgebeeld boven het woord *REBELLIO*, nog geaccentueerd door een zwaard dat daaronder ligt. Boven de ruiters is een stadsgezicht weergegeven. Onder de knielende figuur is als centraal begrip de tekst *PERCEVERANTIA* ofwel volharding gegraveerd.

De boodschap van dit alles is duidelijk: in het grote conflict van zijn tijd, waarbij de eendracht en de rechtvaardigheid werden bedreigd door de rebellie heeft Jan Scheyfve gevaren moeten doorstaan en is hij op de proef gesteld omwille van de ware religie, maar hij is desondanks met volharding daaraan trouw gebleven.

Interessant in dit verband is de afbeelding van de stad, die door zijn plaatsing op de rechterhelft duidelijk is gekoppeld aan het begrip *REBELLIO*. Al meer dan een eeuw geleden werd gesuggereerd dat het zou gaan om een voorstelling van de stad 's-Hertogenbosch, uiteraard vanwege de bittere ervaringen die

Detail uit een prospect van 's-Hertogenbosch uit ca. 1573 waarop de grote middentoren van de Sint-Jan nog afgebeeld staat. (Uit: Belle Forrest, *La cosmographie universelle de tout le monde*, 1575; afgebeeld in Ineke Kuijer, "s-Hertogenbosch cartografisch bekeken", 2001)

Scheyfve hier had opgedaan tijdens de nasleep van de beeldenstorm, de *rebellio* van 1567.⁷ In een recente publicatie werd deze identificatie juist weer onwaarschijnlijk geacht, vooral vanwege het feit dat toen de penning werd ontworpen de ervaringen van Scheyfve in 's-Hertogenbosch alweer acht of negen jaar terug lagen. Het zou dus net zo goed om Brussel kunnen gaan, de stad waar hij als kanselier werkzaam was, om zijn geboortestad Antwerpen, of zelfs om een geheel denkbeeldige stad.⁸ Toch is er reden om de kandidatuur van 's-Hertogenbosch overeind te houden. Enerzijds vanwege het profiel van de afgebeelde stad dat binnen de omwalling enkele torens laat zien. Twee daarvan, naast elkaar gelegen, doen in hun vorm en detaillering onmiskenbaar denken aan de westtoren en de middentoren van de Sint-Jan, welke laatste zich tussen 1529 en 1584 verhief op de plaats van de huidige koepel. Anderzijds is er de opmerkelijke weergave van een viertal bomen aan de voet van de stadsmuur. Destijds was er natuurlijk geen stad te vinden, waar dicht op de stadsmuur bomen waren geplant. Dat was immers een onaanvaardbare inperking van het schootsveld, en daarmee een bedreiging voor de veiligheid van de stad. Daarom is er veel voor te zeggen om de bomen te zien als een symbolische weergave van de naam van de betreffende stad: bos van de hertog, ofwel 's-Hertogenbosch. Met hetzelfde gemak zou het rivierenlandschap aan de andere kant van de berg geïnterpreteerd kunnen worden als een weergave van de streek juist ten noorden

van 's-Hertogenbosch, als een extra identificatie van de stad, gelegen nabij de grote rivieren.

Slot

Jan Scheyfve was een man die in zijn leven veel kritiek te verduren kreeg en die op zijn beurt daarop vaak heftig en weinig subtiel reageerde.⁹ Vermoedelijk echter heeft deze eerste ambtenaar van Brabant zich in zijn bestuurlijke loopbaan nooit méér beleefd en vernederd gevoeld dan in het voorjaar van 1567, gedurende de bijna twee maanden dat hij in 's-Hertogenbosch door een Antwerpse vlerk in gijzeling werd gehouden. Het moet voor hem, zelfs nog jaren nadien, het ultieme blijk zijn geweest van de buitengewone trouw en volharding waarmee hij in opdracht van zijn vorst zijn taken verrichtte. De trots die dat bij hem opriep, zal hem ertoe gebracht hebben de rebelse stad 's-Hertogenbosch een plek te geven in de allegorie van zijn leven.

Noten

- 1 Paul Huys Janssen, 'Jeroen Bosch en de familie Scheyfve. Portretten geïdentificeerd', in: *Bosche Bladen* 7 (2005) afl. 4, 131-133.
- 2 Voor deze gebeurtenissen en de nasleep daarvan, inclusief de wederwaardigheden van Jan Scheyfve, zie: P. Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000), 403-433.
- 3 R.A. van Zuijlen, *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch*, Stadsrekeningen dl. 1 ('s-Hertogenbosch 1863), 789.
- 4 P. Cuypers van Velthoven, *Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du xvme siècle dans le Brabant septentrional. Bois-le-duc (1566-1570)*, dl. 1 (Brussel 1858), 310 en 345.
- 5 Idem, 485.
- 6 Luc Smolderen, *Jacques Jonghelinck, sculpteur, médailleur et graveur de sceaux (1530-1606)* (Louvain-la-Neuve 1996), 331-334 (met dank aan Paul Huys Janssen).
- 7 Julien Simonis, *L'Art du médailleur en Belgique. Nouvelles contributions à l'étude de son histoire* (Jemappes sur Meuse 1904), 147-157, aldaar 155, noot 2.
- 8 Smolderen a.w.
- 9 Idem, 333.